

BEKE MIHÁLY ANDRÁS

A MEGALKUVÁS ESZTÉTIKÁJA...

(NAPLÓLAPOK)

Három szülővárossal áldott vagy vert a sors keze.

Nem szeretem az igazi szülővárosomat. *Bukarestben* érkeztem a világra. Így hozta a sors, szüleim sorsa. Odasodorta őket a kisebbségi élet, anyámat előbb, apámat később. Hogyan is szerethetném a román fővárost?! Balkáni kosz és káosz, bőrömrre tapadó por és idegtépő zsvivaj, amelyen keresztülhallok gyerekkoromból a szomszéd gyerekek magyarcsófoló mondókáját: „*Un-gur-pungur, Teapă-n cur!*” Halloom kisgyerek önmagam, aki a trolibuszon öntudatosan visszakiabálja a rámfrocsógó férfinak, hogy alkotmányos jogom anyanyelvemen beszélni. (Mit tudtam én akkor, hogy mi az alkotmány! Csak hát apám otthon sokszor emlegette!). Az eszem konokul elutasítja, hogy akárcsak néha is visszaemlékezek a gyerekkoromra. Volt-e egyáltalán?!

Az érzelmeim azonban olykor csúful cserbenhagynak. Hűtlenek hozzá. Néhány éve hosszabb időre visszarendelt a sors a román fővárosba dolgozni. Ugyanabban az utcában volt a munkahelyem, amelynek az elején valaha és még most is ott állt a sarokház, amelynek emeletén volt hajdan nagyanyámék társbérleti lakása, ahol gyerekkorom délutánjait töltöttem, a leckéimet írtam, ahol a folyosón a szekrényben könnyedén megtaláltam nagyanyám gondosan mindig ugyanoda rejtett almás pitétjét; ahol első Karácsonyestéimet töltöttem. A sarokházzal szembeni templom előtt gyakorta kaptam a gyászolóktól *pomană-t*, a mellette lévő kis utcában tanultam meg görkorcsolyázni, meg azt is, hogy a lufi elszáll, ha elengedem, amint arra rávett az egyik szomszéd kiscsibész. A környék semmit sem változott, a sarokház földszintjén ugyanúgy postahivatal működött most is, mint gyerekkoromban, csak nagyanyámék lakásába költözött egy divatáru-üzlet. Az utcát is ugyanaz a macskakő fedte, ugyanazok a házak szegélyezték, mint gyerekkoromban. A díszlet semmit sem változott. Olykor, ha elsétáltam nagyszüleim háza előtt, rémülten vettem észre, hogy a világ összemosódik előttem: a bágyasztó nyáresti forróságban a macskakövek közül föl párolgó emlékeim visszaszédítettek a gyerekkoromba. Otthon éreztem magam. A külvárosi árnyas sörkertekben, a mediterrán ég alatt, hajdani iskolám udvarán

meg az Icoanei parkban, amely semmit sem változott azóta, hogy mellette lakott nagy-nagy kisgyerekkori szerelmem – otthon voltam. Bármennyire is tiltakoztam ellene, bármennyire is próbáltam valamiféle arisztokratikus közönybe menekülni: otthon voltam. Átkozódva, vergődve, káromkodva – otthon éreztem magam abban a városban, amely annyira idegen számomra.

Némely ember nem az eredetileg neki szánt környezetbe születik, írja Maugham. A véletlen vetette oda, ahol van, de állandó honvágyat érez egy ismeretlen haza után. Honvágyat magam is éreztem egy igazi haza után, amelyről sokat hallottam, sokat álmodtam, bár meglehetősen távoli és ismeretlen volt számomra. Néhány lemez és könyv, a *Bánk bán* és Kovács Apollónia, az *Egri csillagok* meg a néha, késő éjszaka recsegve-ropogva fogható Kossuth rádió testesítette meg számomra. Meg apám örökös, gyógyíthatatlan nosztalgija a haza iránt, amelynek bevonuló honvédejét '40 őszén szülőfalujában ő köszöntötte...

Korán megtanultam, hogy a szülőföld nem mindig azonos a hazával, a haza pedig nem azonos a szülőfölddel. És hogy nagyon nem jó, ha ez így van.

Kolozsvárt szellemi szülővárosomként, eszmélésem magasztos városaként szeretem. Mátyás és Bocskai szülőháza, a Templom és a Szobor, az életbe bocsátó gimnázium, egyetemi tanulmányaim, a Gaál Gábor kör, az Echinox folyóirat, a Visszhang-estek, első közléseim, első verseim, első rendszeres rovatom a helyi napilapban, a tajtékos szerelmek és máig tartó barátságok kincses városa. Akkoriban még félig magyar volt, nem számított kirívónak, ha magyarul szóltam át az utca másik oldalára; a főtéri hajdani patinás kávéház előtt, ha megálltam, bizton számíthattam arra, hogy percek alatt több barátom is arra vetődik. Ez az akkoriban még félig magyar város befogadott, ellátott barátokkal és szellemi munícióval, közelebb éreztem magam a hazához és ahhoz, amit szülőföldnek lehetne nevezni – de a lelkébe nem fogadott be igazán. A Kincses Város évszázadok óta mindig megőrizte szellemi felsőbbrendűségét, arisztokratikus rezerváltságát, Erdély öntudatos kulturális fővárosának már-már nyomasztó kulturális fölényét. Különösen érezhető ez a laza, szellemes, könnyed polgári öntudatú Marosvásárhellyel, vagy a világvégi, fagyokhoz szokott, konok székely városokkal összevetve. Leginkább kolozsvárinak szeretném mondani magam, szellemi gyökereim okán, de keserűen belátom, nem tudtam igazán a város lelkébe hatolni.

Sepsiszentgyörgy lelki szülővárosom. Nem csupán a családi gyökerek folytán. Néhány órát tartottam abban a kollégiumban, amelyben apám is tanult – odaképzeltam őt a padba. Furcsa, jó érzés volt!... Sepsiszentgyörgy – az egyetem utáni első igazán független csikó-évek, varázslatosan pezsgő

ifjúság, barátok, szerelmek, bulik, versek, táncház és világmegváltó viták a színház büféjében, lelkem perzsgőfürdője! Sepsiszentgyörgyön akár otthonra lelhettem volna, csak a Történelem ezt nem engedélyezte számomra: a diktatúra akkoriban tetőzött, nem tudtam, senki sem tudta már igazán otthon érezni magát a székely városban. Bukarest elpusztított mindent, ami a szülőföldet otthonná teheti. Egyik szülővárosom a másikat...

Nem felejttem el költőbarátom szavait, aki távozásomkor rezignáltan jegyezte meg: „Mindenki úgy b... el az életét, ahogy tudja!” És felhajtotta a sörét. Talán a Kriptában mondta ezt, vagy a Sugás-kertben, már nem emlékszem....

Végül alkut kötöttem magammal: elhagytam szülővárosaimat – a hazáért.

A szülőföld – az első karácsonyok, az első szerelmek, a nagyszülők ölelése, a baráti kézfogások, az osztálytársak segítőkész figyelme, s az a kő a járda peremén, amelyre, hogy ne feleljek aznap, ráléptem én is.

A haza – ahol hangom elcsuklása nélkül is elénekelhetem a Himnuszt.

A szülőföld nélküli haza rideg, zárkózott, elutasító. A haza nélküli szülőföld lassan teljesen idegenné válik.

Egyre gyakrabban és keserűbben gondolok arra, hogy Tamási Áron szerint valahol otthon kellene lenni a világban....

*

Durcás kuruc a magyar, nem enged a '48-ból: serrel nem koccint pohárt, csak kiissza belőle a jó osztrák italt. '49-es hőseink még el sem porladtak igazán, Petőfit még kerestük, de már kiegyeztünk, hogy aztán egy emberöltő múltán, a walesi bárdokat megszegyenítve, már az aradi vértanúk gyilkosáról, Ferenc Jóskáról dalolva vonuljunk a doberdói halálba a sógorok miatt, akiknek köszönhetően mi, magyarok lettünk a két világégés legfőbb vesztesei. Később is valahogy sikerült mindig a legnagyobb történelmi ellenségeinket szeretnünk a legjobban! Csak mert irigyeltük őket! Aztán '56-ban valahogy megtaláltuk magunkban Petőfit. Azóta is keressük távoli barguzinokban. Majd megint kiegyeztünk. Egy Trabantért, egy hétvégi kertért, egy kis adriai nyaralásért. Belesüppedtünk a trabant-létbe és megtanultuk szegyenleni büntudatunkat. Zorán szavaival: langyos a sör, de nekünk így is jó! ....

Lehet, hogy igazuk van azoknak, akik szerint Mohácsig az erkölcsaink határozták meg a történelmünket, utána pedig a történelem határozta meg az erkölcsöket? Meg Márainak, aki 1940-ben olyasmit írt, hogy a magyarság elvesztette erkölcsi kivetőerejét?!

Történelmileg és racionálisan persze minden megmagyarázható, de a tudat alatt a lélek nem bocsát. Társadalmi frusztrációinkat nagyrészt annak köszönhetjük, hogy szeretnénk elfeledni mindent. Kiegyezést, Trianont, Trabantot...

Lehet-e büntetlenül alkudozni a Történelemmel?

*

Mutasd meg, hogyan vezetsz, megmondom, ki vagy! Figyelem a kormánykerék mögött a haza magyarját! Szomorú látni, hogy a szembetűnő többség zavart, enervált, frusztrált, cinikusan agresszív. És nem is tud róla. Nem tudok nem gondolni arra, hogy ha nagyon megkaparjuk a felszínt, lelkünk legmélyén valahol – sok más között – még mindig találok egy kis Trianont. Száz év óta mindmáig nem tudtuk feldolgozni a szétszakítottság, a vereség: Trianon érzését. Sem mi, külhoniak, sem az anyaországiak. Mi, erdélyiek keserű nosztalgiával és elkeseredett szellemi-lelki erőfeszítésekkel, az anyaországiak pedig cinizmussal próbálják elviselni a máig sajgó fantomfájdalmat. Mohács óta sokszor voltunk már vert helyzetben, szétszakadva, de ennyire talán sosem. Hivatalos határok választanak szét bennünket, és lelkiek is, az országhatáron belül. Trianon mindmáig benne van minden gesztusunkban, gondolatunkban, félrecsúszott mondatunkban, idegesen elszívott cigarettánkban – akár tudomást veszünk róla, akár nem. Ha a groteskségig túlkompenzáló utódnemzetek nem tudták feldolgozni a maguk győzelmét (nagy a verseny: melyik erdélyi városban tudnak nagyobb román lobogót felállítani!), akkor hogyan is gondolhatnók, hogy mi, külhoni és anyaországi magyarok fel tudtuk dolgozni a mi megalázó vereségünket és igaztalan veszteségünket?

Az *egyik* magyar magányos, szorong, lélekben is megpróbálja elfogadni Trianont, elidegenedett a határon túlra sodródott nemzetrészekről. Márpedig ha idegenné válik a rész, előbb-utóbb idegenné válik az egész is: a nemzet. Sérül a nemzeti kohézió, csorbul az együtt-érzés. A százalmasan hamis fölényérzettel „románozó” *egyik* magyar ingerült közönybe menekül. S ha olykor-olykor fel is támad benne valamiféle hiányérzet, a nemzetileg frigid aczélos-kádári évtizedek tudatosan korrodálták nemzettudatát, különféle „kiegyezésekkel” büntudatossá tették nemzeti hiányérzetét. Elérték, hogy az *egyik* magyar időnként fellobbanó nemzeti érzései és cselekvő szándékai miatt, végső soron az emlékei miatt büntudatot érez. És mindig akadnak vállalkozók arra, hogy kihasználják ezt a büntudatot. Gondoljunk csak ama december 5-ére! Az *egyik* haza a közönyével mondott ítéletet. Leginkább saját maga fölött. A *másik* haza azóta is igyekszik visszavarni a sebeket.

A *másik* magyar ugyanis rebbelis: nem hajlandó büntudatot érezni, és Erdélyben lázadt az aczélos kádárizmus ellen. Felvidéken, Délvidéken, Kárpátalján, de leginkább Erdélyben keresett lelki menedéket. A szétzilált magyar valóságból menekülve, hátizsákos túráin megmártózott a közösségi létélmény bővületében. Éppen ott, ahol leginkább üldözték a magyarságot! A pesti bulvár-zsargont próbálta hozzáigazítani a székely szó- és észjáráshoz, több-kevesebb sikerrel törekedett levetkőzni anyaországi fölényszerzetét, és bár olykor még mindig székelyebb a székelynél és jobban tudja, mi újság Csíkbán – igyekezett-igyekszik fölszedni az évtizedek alatt kiépült magyar-magyar lelki-nyelvi-stiláris-irodalmi-szemléleti-mentális határ köveit.

Az erdélyi magyar a maga kényszerű, folyamatos és nemzeti – gyakran nem is vértelen! – szabadságharcában megőrizte archaikus értékrendjét és vigaszt nyújtó nemzettudatát. Mint a történelemben megannyiszor, Erdély őrizte a nemzetet. Az erdélyi magyar számára valójában nyugaton: hazájában kelt fel a nap! A kultúrfőlény önbizalom-erősítő illúziója kárpótolta balkáni léte nyomorúságáért. Hálásan fogadta a haza együttérző segítségét '89-ben, és sokkolta, valahányszor az elárulta őt: 1958-ban Kádár; majd ama december 5-én a fél ország.

Trianon után az erdélyi magyarság legkiválóbbjait nagyon aggasztotta a veszély, hogy a magyarság lélekben is leszakad az anyaországról. December 5-e ezt a kísértetet támasztotta fel újra. A *másik* haza minden erőfeszítése ellenére, ez a kísértet ma itt jár közöttünk!...

Hogyan tudnám megértetni az *egyik* magyarral is, hogy a külhoni magyarokkal való lelki azonosulása nem csupán szimbolikus jelentőségű: megszilárduló nemzeti szolidaritásérzete, megerősődő lelki immunitása saját mindennapjaiban is támaszt, erőt jelenthet. Hiánya pedig gyengeséget, kiszolgáltatottságot. A külhoni magyarság iránti közönye kizárja őt a nemzetből, igazi, teljes nemzetté válásának esélyétől fosztja meg. Márpedig úgy fest, minden téveszme dacára, hogy a nemzet mégsem elavult fogalom. Az európai határoknélküliségben pedig, szilárd nemzettudat nélkül, Ady szavaival (*Szétszóratás előtt*): „elveszünk, mert elvesztettük magunkat”!

*

Erdélyben korán megtanultam, hogy jaj annak a népnek, amelynek mítoszokra van szüksége! És jaj annak a népnek, amelynek nincsenek mítoszai! Nekünk, erdélyi magyaroknak szükségünk van mítoszokra. Vannak is mítoszaink, bőven! A kisebbségi lét mintha fogékonyabbá tenne rájuk!

Azt hiszem, kevés pozitív mítoszaink egyike, talán a legszebb: a *transzilvanizmus* nosztalgija egy sosemvolt idill után. Erdély aranykora pedig a kemény alkuival Erdélyt megőrző Bethlen Gábor alakját emelte mítikus magasságokba az erdélyi magyarok szemében, különösen és érthetően Trianon után. Csakhogy a Bethlen Gábor-i politikálásból – sokak téves következtetéseként – arra visszautaló, az erdélyi magyarság habitusát mindmáig meghatározó újabbkeletű mítoszaink születtek: Súly alatt a pálma jobban nő! A kagyló szenvedéssel izzadja ki gyöngyét! A fű lehajlik a szélben és megmarad! A Trianon utáni erdélyi magyar irodalom jó része ezeket a mítoszainkat esztétizálta. (Tanulságos megtapasztalni, hogy Kárpátján viszont a Rákóczi-szabadságharc emléke és hagyománya határozza meg a mindennapi „kurucos” mentalitást!).

Végső soron minden mítosz metaforába csomagolt, elviselhetővé szelídített hiány, egy kis megalkuvás a valósággal. A sors nyilván senkit sem mentesít a mindennapi kompromisszumok és megalkuvások alól! A kisebbségi sors még kevésbé! A közéleti küldetést vállaló kisebbségeket pedig legkevésbé! Míg boldogabb országokban egy-egy közéleti szereplő olykor megteheti, hogy csak a saját bőrét vigye a vásárra, kisebbségi politikus nem igazán tud szabadulni a közösségi felelősség terhe alól. Folyton abban a tudatban cselekszik és szól, hogy a szavaiért és tetteiért nemcsak ő maga, hanem közössége is felel.

Jól illusztrálja ezt a dilemmát az erdélyi Kocsis István *Megszámláltatott fák* című darabja: a náci megszállás idején a sztrájkoló bányászok vezérének a német parancsnok megzsarolja: ha nem beszéli le a bányászokat a további tiltakozásról, akkor közéjük lövet. Ő ismeri az életveszélyt, amelyről nincs módja beszélni, általa vezetett közössége viszont nem, így árulónak tekinti őt, ha feladja a küzdelmet és a célt. Viszont közössége életét csak úgy mentheti meg, ha vállalja az „árulást”. Legvégső sorban mi a fontosabb: az élet vagy a becsület? Saját nevében bárki dönthet így vagy úgy, de egy közösség vezetője számára drámái a dilemma: mi az igazi megalkuvás, ha eszményeit vagy ha közösségét áldozza fel? Hasonlóan nehéz kérdést tesz fel Sánta Ferenc is az *Ötödik pecsétben*: ki az igazi mártír: az eszméiért a halált is vállaló (kommunista) hős, vagy a hőst megpofozó, saját önbecsülését feladó, saját morális értékeit megtagadó kisember, aki azonban életben maradásával – és megroppant önbecsüléssel – több, általa bűjtatott gyerek életét menti meg?!

Az erdélyi kisebbségi sors valós drámákat is szült. Makkai Sándor püspök esete jól mutatja, hogy egy kisebbségi vezető önmagát fölláldozhatja ugyan

egy politikai alkuban, ám kollektív áldozatra felelősen nem tehet ajánlatot. Makkai a hivataláról való lemondása, repatriálása és a *Nem lehet* vallomása nyomán kirobbant vitában valójában nem is védekezett, mindvégig hallgatott, csak egyszer tett említést egy „áthidalhatatlan közéleti szakadékról”. Ő maga sosem írta le, de ma már sejthető, hogy a bukaresti hatóságok a tudomásukra jutott titkos magyarországi egyházi támogatásokkal zsarolták meg a püspököt. Makkai tisztára moshatta volna a nevét, ha kitálal, de nem tette meg, ilyenformán nem saját személyét, hanem egyházát, közösségét próbálta megvédeni a végzetes retorzióktól.

Dőreség lenne tagadni a közéletben, különösen a kisebbségi politizálásban a kompromisszumok meghatározó szerepét. Vagy akár azt, hogy ez a morális dilemma gyakran etikai menlevelet ad némelyeknek, akik – tehetlenségüket vagy tétlenségüket mentegetve – hajlamosak visszaélni vele. (Fájdalmas lenne felelőlegesen az öncélú kompromisszumkészség diktálta erdélyi történelmi-irodalomtörténeti-közéleti példákat! Amiként igaztalan lenne nem megemlíteni azokat, Márton Áron püspöktől kezdve Székely Jánoson át a '89-es fordulatot előkészítőket, akik viszont nem kerestek mentséget maguknak!)

A legnagyobb baj azonban talán az, hogy mítoszaink visszahatnak a valóságra, szentesítik a kisebbségi lét barátságatlan adottságait. A kisebbségi létstratégiát a nemzeti identitás konzerválásának – egyébként tiszteletre méltó – erkölcsi parancsára szűkítik le. Mítoszainkban egy erkölcsi értékrendet szembesítünk a valósággal, és persze, mindig a mítosz húzza a rövidebbet! A folytonos túlélésre való berendezkedés hosszú távon felőrli egy közösség szellemi-erkölcsi tartását és jövőképét, amit önmagában aligha kompenzálhat a megmaradás lassan kiüresedő erkölcsi parancsa. A megalkuvás prolongálja a vegetálást, ám a végzetet bizonyosabbá teszi. Kényszerhelyzetben gyakran megfélemedezünk Deák Ferenc igazáról: „amit erővel elvettek, az visszakerülhet, de amiről magunk mondunk le, az alighanem végleg elveszett”! A túlélés ugyanis nem mindig jelent életet!

Dönteni leginkább nem azért nehéz, mert nincs alternatíva. Hanem, mert van.

*

A karácsonyról nehéz beszélni, nem tudok. Bensőséges magánérzés, növekvő nosztalgia valami iránt, aminek egyre nagyobb a hiánya. A karácsony ugyanakkor a remény elfogadása is a szilveszteri újratervezésekhez. A szilveszter jövő idejű főnév.

Nekünk Erdélyben minden évre két szilveszter jutott. Mi kétszer kocintottunk éjféli pohárt, kétszer énekeltük el a Himnuszt, kétszer kívántunk egymásnak kicsit boldogabb esztendőt.

Bennünket nem csupán a Történelem, nem csupán a Határ, hanem az Idő is elválaszt a hazától: tudjuk, de szilveszterkor csak mi, erdélyiek gondolunk rá, hogy egy órányi időeltérés van a haza és a szülőföld között. Sepsiszentgyörgyön vagy Kolozsvárt egy órával korábban üt a szilveszter éjféli óra, mint Szegeden vagy Budapesten. Amikor a bukaresti tévében éppen tizenkettőt ütött az óra, megbontottuk az egyik üveg pezsgőt, elénekeltük, nem túl hangosan, a magyar és a székely Himnuszt, aztán koccintottunk...

És megkezdődött a várakozás...

Ha le tudnám írni azt a várakozást!... Azt a szilveszter-éjfélek közti tétován téblábolást egy órán át, zavartan fecserészve semmiségekről, föl-alá kovályogva a szobákban, szorgosan igyekezve befogni a recsegő világűrben a Kossuth-adót a rádión, közben fél szemmel feszülten figyelve az óra mutatóját: nehogy elszalasszuk a második éjfélt!

... A nyolcvanas évek végén, Kárpátalján tapasztaltam még ezt a kettős idejű életet. A kárpátaljai magyarok akkoriban a moszkvai idő szerinti két órányi eltéréssel élték a maguk hivatalos életét. A szállodában már reggel hatkor tálalták a reggelit, az üzletek is akkor nyitottak. Fodó Sándortól kezdetben mindig megkérdeztem, hogy megbeszélt találkozónk idejét a hivatalos vagy a „magyar” idő szerint érti-e? A magánéletüket ugyanis a „magyar időhöz” igazították. A karórák a „magyar idő”, a faliórák a moszkvai idő szerint jártak. És így van ez ma is, csak a Kárpátalján élők egy órával közelebb kerültek a „magyar időhöz”, egy órányira szűkült az időérés. Beregszászban ma a kijevi a hivatalos idő, a magánidő a magyar...

Mintha a kisebbségi sors lényegét fejezné ki ez az időeltérés: a kettős idő! Az örökös várakozás, az örökös elkészettség és korán érkezettség szorongása, a két szilárd pont közti hiány, a hivatalos és a magánélet közti szakadék, a valós és a virtuális idő közti fekete lyuk, ez a két-helyen-seholsem, a haza és a szülőföld közti időzavar.

Olyasfajta érzés ez a két szilveszter közti várakozás, mint azon utazóké lehet, akikkel a repülőgépük felszállása után, fent, több ezer méter magasban közlik: akkora köd lepte el az összes környező repülőteret, hogy sehol sem tudják fogadni őket, még ott sem, ahonnan fölszálltak...

Erdélyben aztán, amikor másodjára, ezúttal immár a recsegő Kossuth-rádióban is éjfélt ütött az óra, akkor kibontottuk a második üveg pezsgőt, a

finomabbikat, újból koccintottunk, újból elénekeltük a Himnuszt: a magyart és a székelyt.

Mostanság Budapesten gyakran együtt szilveszterezem erdélyi barátaimmal. Még most is, itt is kétszer, két éjfélét ünneplünk, kétszer koccintunk poharat és a szomszédok nyilván mindig megrökönyödnek azon, hogy – vajon ki tudja, miért? – mi már egy órával éjfél előtt is elénekeljük a Himnuszt.

A két éjfél közti várakozásban az eget lesem: oszlik-e már az a köd? Fogytán az üzemanyag, nagyon...

